

Sociologiska institutionen
Umeå Universitet

Den osynliga vardagsrasismens realitet

Ulrika Schmauch

Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen
Umeå Universitet
No 43 2006

Sociologiska institutionen
Umeå Universitet
Avhandling 2006

Tryckt av Print & Media, Umeå universitet, 2006
Mars 2006

©Ulrika Schmauch

ISSN 1104-2508
ISBN 91-7264-044-8

Schmauch, Ulrika. *Den osynliga vardagsrasismens realitet. [The Reality of Invisible Everyday Racism]*. Swedish text with a summary in English. Doctoral Dissertation in Sociology at the Faculty of Social Sciences, Umeå University, 2006.

ISBN 91-7264-044-8

ISSN 1104-2508

ABSTRACT

The main objective of the thesis is to study how people of African decent experience and deal with everyday discrimination and racism in a context where such racism is to a large degree concealed and/or denied. Everyday racism affecting people with an African background in Sweden is expressed in a number of different, often subtle and obscure, ways. It is experienced in a context of structural inequality between those who are racialized and those who are seen as the norm in society. The mystification that takes place in the public debate highly restricts the opportunities for resistance in an open and articulated manner. This is partly because silence leads to an insecurity about how to understand the racism experienced, for example, should it be defined as “racism” or as a “misunderstanding”? In addition, people who openly resist and protest tend to be discredited as exaggerating or being too sensitive. Consequently, resistance against structural discrimination in Sweden today is difficult. The findings demonstrate that interviewees deal with everyday racism in a variety of ways that can be categorized in to three broad strategies: mystifying the experiences of racism in one’s everyday life, longing for a place or context far away from Swedish racism and finally, keeping racism at a distance, including resisting and protesting within the existing limitations.

Key words: racism, everyday racism, racialization, structural discrimination, Extended Case Method, African immigration to Sweden

Många svarta kommer inte att känna igen sig i det som följer. Det samma gäller många vita. Men det faktum att jag känner mig som en främling i psykotikerns eller den sexuellt impotentes världar, innebär inte på något sätt att de upphör att existera.

Franz Fanon, 1952

Förord

Det känns överkligt att tänka sig att avhandlingen faktiskt snart ska tryckas. Att det faktiskt ska bli en bok av alltihop! Men efter år av klurande, tänkande, läsande, nujävlarnade, analyserande, svärande, drömmande, slitande och skrivande är den äntligen klar. Även om jag naturligtvis ensam tar på mig ansvaret för avhandlingens brister finns det människor och instanser förutom vilka den haft betydligt färre förtjänster.

Tack först och främst till FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och samhälle), Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Umeå Universitet och Kvarkenrådets Unizon-projekt som bekostat min lön under forskarutbildningen. Ett tack också till deltagarna i projektet ”Ung i Botnia” för ett varmt och trevligt välkomnande in i de akademiska korridorerna, för trevliga mail, möten och telefonsamtal under de första åren. Även om våra planer inte alltid slog in innebar vårt samarbete att jag redan från början hade ett nätverk av forskare som tog hand om mig. Tack också till Afrika Center i Göteborg för goda ambitioner och ett trevligt seminarium. Kerstin Sandell gjorde mitt slutseminarium till en riktigt trevlig tillställning och kom med värdefulla, konstruktiva synpunkter och nya perspektiv. Tack!

Jag har haft turen att till min hjälp ha två handledare som inte bara drar åt samma håll utan som dessutom kompletterar varandra på ett utomordentligt sätt! Deras stöd har puttats igång, lugnat, bromsat, sporrat och inte minst gett självförtroende. Tack Nora Rähzel för att du föreslog att jag skulle söka till forskarutbildningen, för att du aldrig har tvivlat på att det skulle bli en avhandling till slut, för deadlines, lugnande mail, för raka kommentarer och utmanande diskussioner. Ett särskilt tack också för att du har tagit dig (fri)tid, för ditt engagemang och din skyddande hand. Tack Aina Tolefssen för att du på ett diplomatiskt, ödmjukt och konstruktivt sätt har fått mig att se analysers brister och styrkor, formuleringars risker och mina egna blinda fläckar. Och inte minst tack för att du talade om var ribban för en avhandling skulle ligga! Tillsammans med Nora och Aina har även Linda Helgesson och Erika Sörensson kommit med kluriga kommentarer, värdefulla analyser och tips både under och mellan grupphandledningarna. Tack ELUNA!

Ytterligare ett tack går till doktorandgruppen på sociologiska institutionen i Umeå: det hjälper att vara flera. Ett extra stort tack till Lasse

Reinikainen som läst och kommenterat vid ett flertal tillfällen. Tack också till alla ni andra kollegor som har fikat, diskuterat, läst och/eller bara har varit trevliga att ha att göra med i största allmänhet.

Min storfamilj har på olika sätt och under olika perioder betytt mycket för avhandlingens tillkomst. Tack! Tack Margaret Gärding för att du inte ger upp, för råd, engagemang och en otrolig styrka. Tack Bella Lawson för långa, trevliga luncher och intressanta samtal. Tack Tomas Ohlsson som inte bara tillsammans med sin familj har bidragit till en trevlig barndom och tonårstid utan också har gett akademiska tips och synpunkter. Ett jättetack till min jobbfamilj Jenny Samuelsson för att du alltsedan vi delade rum har varit min vän, för att du har bromsat mig och peppat mig vid behov och för din lugnande närvaro i rummet bredvid. Också Michael Johansson som ända sedan gymnasiet har förstått precis hur jag har menat, som har lugnat, peppat och skickat vänskap och kraft över bordet, från Göteborg eller från andra sidan jordklotet, är värd många kramar. Tack för att du vet precis var jag står! Linda Berg: du har inte bara läst manus, diskuterat teori och behandlats tillvarons glädjeämnen och bekymmer med mig. Du har också drömt om (och delvis genomfört) gemensamma mästerverk och varit en viktig kraftkälla i stiltje såväl som storm.

Att tacka de allra närmaste är det allra svåraste eftersom de betytt så mycket mer än vad som ryms i ord. Mamma och pappa: tack för kärlek, språkgranskning, kaotiska resor ;-), att ni drog med mig till Maputo, för er tro på medmänsklighet och rättvisa, för telefonsamtal, diskussioner, ännu mer kärlek, pizzabak, tedrickande och så mycket, mycket mer. Magnus och Katta (mina syskon) för kärlek, (språkgranskning och kommentarer), samtal, kramar, uppmuntran och för att jag fick bli vuxen med er. För cykelpass och tomtebluss. Och ännu mer kärlek. Mohammed, min man: du har inte bara stått ut med de i forskningsprocessen inneboende humörsvängningarna och det Schmauchiska sinnelaget. Du har dessutom varit ett utomordentligt bollplank genom åren som gett upphov till nya tankar, djupare analyser och mer precisa formuleringar. Tack för att du finns vid min sida, tack för stöd, peptalks och kärlek. Du vet...

Umeå, februari 2006

Innehåll

1. Inledning	1
2. Teoretiska perspektiv	9
Vari består vardagslivet?.....	9
Postkolonial teori	11
<i>Representationer och makt: konstruktioner av Vi och De</i>	15
<i>Diskurs och diaspora</i>	26
Rasism och diskriminering.....	31
Forskningsöversikt	41
3. Sverige, Afrika(ner) och ”invandrare” – en bakgrund	49
4. Metoder	60
Från forskningsintresse till resultat	61
Analysmetoder	67
Etiska överväganden och forskningens objektivisering	71
5. Främlingsrädsla, Rasister och chockerande händelser	75
”Rädsla för det Annorlunda”	77
Det är värre någon annanstans	86
När rasismen finns där, men ändå inte	92
Att knacka på erkännandets port	102
6. Den rasistiska svenska vardagen	119
Att inte vara som andra Andra	120
Bättre fly än illa fäkta.....	133
När hemma inte längre är hemma	146
7. Mellan pragmatism och motstånd	153
Att bestämma sig för att inte bry sig	154
Begränsade möjligheter till motstånd.....	164
Motståndets pris	171
8. Den osynliga vardags-rasismens realitet	181
The Reality of Invisible Everyday Racism – a summary	195
Litteratur	200

1. Inledning

Har du bott i Afrika? Vad spännande! Hur är det där nere? Berätta!

Jag har mött reaktionen många gånger. Ja, jag har bott i Afrika. I Maputo, Moçambique. Spännande? Nja, vet inte, ibland kanske. Men jag vet vad folk vill höra. De vill höra att det är varmt, trummor, fascinerande, "de dansar så bra", spännande traditioner, hyddor, savanner och frihetskämpar. Andra vill höra om det politiska läget. Fred sedan drygt tio år, korruption, fattigdom, biståndsberoende. De allra flesta vill få sina bilder av Afrika bekräftade. Men att livet där, precis som här, är vardag, vanlig vardaglig vardag, ibland rolig, ibland tråkig, ibland frustrerande, ibland härlig, är det väldigt få som vill förstå. Säger jag att människor sover på natten, äter frukost på morgonen, älskar sina föräldrar, bråkar med sina syskon, upplever sin första förälskelse i tonåren, är trötta efter jobbet, att de är som folk är mest, då tittar de konstigt på mig som om de undrar om jag verkligen har bott där, eller om jag kanske är för egoistisk för att dela med mig av mina erfarenheter. I Afrika är det inte alls som det är här, verkar de tänka, det är annorlunda.

Allt eftersom tiden går låter jag bli att tala om att jag har bott i Afrika. Eftersom jag ser ut som jag gör har, jag till skillnad från många andra, den möjligheten...

*På samma sätt som vardagen i Maputo, Mocambique aldrig kan fångas i enkla generella beskrivningar över hur det "är där", eller hur det är att leva som svensk-tysk invandrare där, kan inte heller de personer som kommer att beskrivas i denna avhandling reduceras till de erfarenheter av vardagsrasism som tas upp här. Även om den kommande framställningen lätt kan ge sken av att så är fallet ber jag läsaren ha i åtanke att människor och deras liv **inte** låter sig beskrivas och förstås på ett fåtal sidor eller utifrån några få teman.*

*

Flera studier har visat att det i Sverige, liksom i andra europeiska länder, finns en omfattande ojämlikhet mellan de människor som har svensk bakgrund och de som har sin bakgrund i andra delar av världen vad gäller deras sociala och ekonomiska position i samhället. Man kan till exempel se att människor som invandrat till Sverige har en arbetslöshet som är dubbelt så hög som den infödda befolkningens. Invandrade personer har också överlag lägre medelinkomster än etniska svenskar^{*1}. Detta gäller även för de personer som adopterats av svenska par.² Sannolikheten är större att invandrade personer har en tillfällig anställning³ samt att de har en sämre arbetsmiljö⁴. Ungefär hälften av personerna med utländsk härkomst har, enligt Gunilla Davidsson, någon gång känt sig diskriminerade. Hälften av dessa uppger att det har skett vid fler än tio tillfällen. Den vanligaste formen av diskriminering är sådant som faller under kategorin ”nedsättande kommentarer, mobbad, retad, förlöjligad” enligt samma studie.⁵ Listan över exempel på denna ojämlikhet kan göras lång och ger en dyster beskrivning av dagens svenska samhälle.

Det finns olika sätt att förstå denna ojämlikhet. Allt fler forskare menar att den bör tolkas som ett uttryck för en strukturell diskriminering som innebär att vissa grupper blir strukturellt överordnade och att andra grupper blir underordnade.⁶ Att diskrimineringen är strukturell innebär att den är en bärande princip för hur makt, inflytande, resurser med mera

---

* För de källor som anges i noterna gäller följande: Om informationen eller resonemanget återfinns begränsat till en speciell sida anges specifika sidangivelser. Om resonemanget istället återfinns i hela källan anges enbart källan i sin helhet utan några sidhänvisningar.

¹ Håkan Martinsson i Paulina de los Reyes och Mats Wingborg *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige – En kunskapsöversikt* Integrationsverkets rapportserie 2002:13, s 27

² Frank Lindblad och Anders Hjerm “Intercountry Adopted Children as Young Adults – a Swedish Cohort Study” *American Journal of Orthopsychiatry* 2003, vol 73, nr 2, 190-202.

³ Märten Wallethe *Temporary Jobs in Sweden: Incidence, Exit, and On-the-job training* Lund Economic Studies, Lund (2004), s 73.

⁴ Mikael Hjerm ”En välfärdsstat för alla?: Invandrades ställning på och utanför arbetsmarknaden” i red. Rolf Å Gustafsson och Ingvar Lundberg *Arbetsliv och hälsa 2004* Arbetslivsinstitutet, Stockholm (2004), s 245.

⁵ Gunilla Davidsson ”Upplever man att man har blivit diskriminerad?” *Statistiska centralbyrån*, Stockholm (2005), 28 ff.

⁶ Jan Ekberg ”Kan diskriminering förklara skillnader i position på arbetsmarknaden mellan invandrare och infödda?” i *Egenförsörjning eller bidragsförsörjning? Invandrarna, arbetsmarknaden och välfärdsstaten: rapport från integrationspolitiska utredningen* SOU 2004:21 Fritzes Offentliga utredningar, Stockholm (2004).

fördelas i samhället, samt för hur relationer mellan människor gestaltar sig.⁷ Den strukturella diskrimineringen är alltså inte bara ett arbetsmarknadsfenomen. Även inom flera andra områden så som bostadsmarknad⁸, medierapportering⁹, det politiska livet¹⁰ är denna struktur genomgående och är alltså något som genomsyrar alla samhällets arenor och nivåer. Jag kommer i denna avhandling att visa vilka uttryck diskriminering kan ta sig i vardagslivet för unga människor med afrikansk bakgrund, det vill säga personer som antingen är födda i Afrika själva eller som har minst en förälder som är född i Afrika.

Att invandrare diskrimineras på grund av sin etniska bakgrund i dagens Sverige är inte det samma som att säga att alla invandrare (och/eller etniska minoriteter) diskrimineras i lika hög utsträckning eller på samma sätt. Avtar Brah pekar på vikten av att titta på de specifika uttryck diskriminering mot olika grupper tar sig. Den diskriminering den samiska befolkningen utsätts för skiljer sig i många avseenden från den diskriminering människor med afrikansk bakgrund utsätts för, både vad gäller praktik och de diskurser som legitimerar den. Detta innebär naturligtvis inte att diskriminering mot olika grupper inte har mycket gemensamt, utan snarare att man i studiet av diskriminering även bör titta närmare på dess specifika uttryck mot specifika grupper.¹¹ Till exempel visar en studie av adopterade svenskar att de med ett utseende som inte motsvarar den svenska normen hade en lägre sannolikhet att vara anställda jämfört med de med ett utseende som mer liknar de inföddas.¹² Afro-svenskarnas Riksförbund visar att 82 % av tillfrågade personalchefer i Sverige trodde att diskriminering mot afrikaner förekommer i

---

⁷ Paulina de los Reyes och Mats Wingborg *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige – En kunskapsöversikt* Integrationsverkets rapportserie 2002:13, s 11.

⁸ Irene Molina *Stadens rasifiering: Etnisk boendesegregation i folkhemmet* Uppsala Universitet Geografiska Regionstudier, nr 32 (1997)

⁹ Ylva Brune *Nyheter från gränsen: Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld* Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, Göteborg (2004)

¹⁰ Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg *Demokrati på Svenska: Om strukturell diskriminering och politiskt deltagande* Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering SOU 2005:112

¹¹ Avtar Brah "Att inrama Europa på nytt: Genuskonstruerade rasismer, etniciteter och nationalismen i dagens Västeuropa" i red. Catharina Landström *Postkoloniala texter* Federativ, Stockholm (2001)

¹² Dan-Olof Rooth "Adopted Children in Labour Market: Discrimination or Unobserved Characteristics" *International Migration* vol 40 (1) (2002)

Sverige när platser ska tillsättas (90 % i privat sektor, 74 i offentlig sektor).¹³ I en annan undersökning kan man se att 12 % av afrikaner uppger att de blivit utsatta för våld/hotelser mellan 1993 och år 2000, vilket kan jämföras med 6 % av svenskarna och 4 % av personer som invandrat från forna Jugoslavien. 25 % av afrikanerna hade en disponibel inkomst lägre än socialbidragsnormen. Motsvarande siffror var för infödda svenskar 7 %, för människor från Turkiet 33 % och för danskar 5 %.¹⁴ 37 % av människor födda i Afrika uppger att de blivit nekade inträde på restauranger, 42 % att de blivit trackaserade på arbetet, 4% att de blivit "hotade med mera på gatan mm". Motsvarande siffror för människor födda i Turkiet är 23 % resp. 43 % och för människor födda i Danmark 0 % och 12%.¹⁵ Integrationsverket visar att 16 % av Sveriges befolkning varit vittne till kränkande beteende mot "svarta" under 2004 och att 34 % hört kränkande kommentarer om svarta. Detta kan jämföras med att 14 % bevittnat kränkande beteende mot muslimer och 3% mot judar. Kränkande kommentarer mot muslimer hade bevittnats av 37 % och mot judar av 14 %.¹⁶ Dessa resultat tyder på en omfattande diskriminering av människor med afrikansk bakgrund och visar också att det är nödvändigt med en mer differentierad analys av den grupp som ofta refereras till som "invandrare".

Den strukturella diskrimineringen upprätthålls dels av de diskurser om Afrika, afrikaner, "invandrare" med mera som finns i samhället men även av olika sociala praktiker, dels genom extrema företeelser som rasistiskt våld och dels genom mer vardagliga praktiker som jag kommer att analysera längre fram. Dessa uttryck kan vara både öppna och mer subtila.

---

¹³ Kitimbwa Sabuni, Lena Sawyer och Inyang Eyoma *Afrikaner på svensk arbetsmarknad: Spelar färgen roll? ASR Afrosvenskarnas Riksförbund*, Stockholm (2001), s 45

¹⁴ Vogel, Joachim, Mikael Hjerm och Sven-Erik Johansson *Integration till svensk välfärd? Om invandrades välfärd på 90-talet* Levnadsförhållanden, Rapport nr 96, Statistiska centralbyrån och Arbetslivsinstitutet, Stockholm (2002)

¹⁵ Anders Lange *Diskriminering, integration och etniska relationer* Integrationsverket, Norrköping (2000), s 93

¹⁶ Man bör dessutom ha i åtanke att många människor med afrikansk bakgrund också är muslimer och naturligtvis också att inte alla "svarta" är afrikaner enligt den definition som används här. José Alberto Diaz "Allmänhetens attityder till rasism, främlingsfientlighet, islamofobi och antisemitism" i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige: Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004* Integrationsverkets rapportserie 2005:02, Norrköping (2005), s 66

De föreställningar om Afrika som finns motsvaras inte nödvändigtvis av något "verkligt" Afrika. Det samma gäller föreställningar om hur afrikaner är, tänker och fungerar. Det "Afrika" som beskrivs har skapats av medier, vetenskap och andra institutioner i det svenska och västerländska samhället och är bara en av många berättelser om detta landområde. Som jag kommer att visa nedan finns (minst) två föreställningar om Afrika som spelar stor roll för den diskriminering afrikaner i Sverige utsätts för i vardagen. Den ena handlar om det vilda Afrika; ett Afrika som kännetecknas av sexualitet, rytm, vilda djur, hyddor, barn på ryggar och vattenkrukor på huvudet. Den andra handlar om det miserabla Afrika, om barnsoldater, krig, svältkatastrofer, korruption och skuldbörda. Att finna ett språk för att tala om Afrika som inte faller in i dessa stereotypa beskrivningar är svårt och mycket av det jag och andra har att berätta förblir osagt. Diskursen om Afrika och afrikaner förblir därför till stor del den samma. Flertalet av de svenska invånare som har sin bakgrund i Afrika måste dessutom förhålla sig till föreställningar om hur "invandrare" generellt betar sig och är.

Fokus i forskning kring rasism och diskriminering har länge legat på arbetsmarknaden. Men i de livsberättelser som utgör det empiriska underlaget för denna studie, berättar mina informanter om erfarenheter av diskriminering som inte kan relateras till arbetsmarknad. Detta beror dels på att erfarenheterna utspelar sig på andra arenor men också på att de i många fall gjorts långt innan inträdet på arbetsmarknaden är aktuellt. Dessa tidigare erfarenheter utgör en bakgrund som mer aktuella händelser, bl. a på arbetsmarknaden, tolkas utifrån. För att fånga denna bredd på erfarenheter kommer jag här att koncentrera mig på vardagliga erfarenheter från olika arenor, och inte fokusera på enbart arbetsmarknad.

Den svenska självbilden har länge varit att Sverige är ett land där rasismen fördöms, där människor av alla färger och bakgrunder välkomnas med öppna armar och där alla människor respekteras och är (med några enstaka undantag) fria från förtryck på grund av "ras", etnisk/kulturell tillhörighet eller religiös tro. På senare år har denna bild blivit allt mer ifrågasatt. Begreppet rasism myntades, enligt sociologen Robert Miles, på 30-talet av tysken Magnus Hirschfeld som ifrågasatte den vetenskapliga rasismens grundantaganden om förekomsten av mänskliga "raser" överhuvudtaget och antagandet att dessa i sin tur kunde

ordnas hierarkiskt.¹⁷ Rasistiska föreställningar om Afrika, afrikaner, ”invandrare” med mera har vuxit fram under en lång tid i det svenska samhället.¹⁸ Enligt den så kallade vetenskapliga rasismen som först formulerades på 1800-talet ansågs det som en självklarhet att Afrikas befolkning befann sig längre ner på civilisationsskalan än européer och därför var av en lägre stående ”ras”.¹⁹ Man tänkte sig att mänskligheten gick att dela in i olika mänskliga raser grundat på biologiska, men även intellektuella och psykologiska egenskaper samt ”rasens” potential för att civiliseras. Detta var en central del av basen för legitimerandet av den svenska kronans innehav av slavkolonier, den svenska kyrkans omfattande missionsverksamhet och de upptäcktsresandes och vetenskapsmäns och -kvinnors upptäckter av ”primitiva” vanor hos de afrikanska folken. Detta sätt att se på Afrika och dess befolkning har i många avseenden förändrats på senare år men det finns även en kontinuitet. Synen på Afrika som det avvikande och annorlunda är vanligt än idag, även om de begrepp och de resonemang som används för att legitimera en sådan syn till stor del ser annorlunda ut. Trots dessa förändringar har synen på Afrika(ner), som även jag kommer att visa, stor betydelse för hur invandrargrupper från Afrika idag behandlas i det svenska samhället.²⁰

Syfte och frågeställningar

Avhandlingens syfte är att undersöka hur unga människor med bakgrund i Afrika hanterar rasism i en kontext där förekomsten av vardagsrasism förtigs och/eller förnekas.

- Hur gestaltar sig och vilka uttryck tar sig, den diskriminering och rasism som afrikaner drabbas av i dagens Sverige?
- Hur ser sambandet ut mellan hur man diskuterar rasism i samhället å ena sidan och hur informanterna talar om erfarenheter av rasism och

---

¹⁷ Robert Miles *Racism*, Routledge, London (1989), s 42

¹⁸ Se till exempel Lena Sawyer ”Första gången jag såg en neger – en svensk självbild” i *Törnroslandet: Om tillhörighet och utanförskap* Integrationsverket, Norrköping (2001)

¹⁹ Miles *Racism*, s 28.

²⁰ Allan Pred *The Past is not Dead: Facts, Fictions, and Enduring Racial Stereotypes* University of Minnesota Press, Minneapolis (2004) och Allan Pred *Even in Sweden: Racisms, Racialized Spaces and the Popular Geographical Imagination* University of California Press, Berkeley (2000)

diskriminering å den andra? Vilken roll spelar den svenska tystnaden kring rasismen för hur man hanterar rasism och diskriminering?

- Hur positioneras man som ung med afrikansk bakgrund? Hur hanterar man denna position?

Avhandlingens disposition

I följande kapitel, *Teoretiska perspektiv*, kommer de teoretiska grunderna för denna studie att presenteras. I avsnittet postkolonial teori kommer jag att diskutera hur saker och ting enligt denna teori tillskrivs betydelse i vårt samhälle och hur detta kan relateras till frågor om makt. Jag kommer också att diskutera förekomsten av olika diasporor. Jag kommer här också att argumentera för en strukturell förståelse av rasism. Kapitlet avslutas med en översikt av tidigare forskning inom fältet. Eftersom studien handlar om rasism i Sverige kommer jag i kapitel tre, *Afrika, Sverige och svensk rasism – en bakgrund*, att kortfattat gå igenom hur relationerna mellan Sverige och den afrikanska kontinenten har sett ut under de sista seklerna och hur rasismen i Sverige har utvecklats. Kapitel fyra, *Metoder*, innehåller en beskrivning över hur jag har gått till väga i mitt arbete och vilka metodologiska överväganden jag har gjort. Dessutom redogör jag här för de etiska dilemman som finns med att i studier av rasism fokusera på den grupp som underordnas i samhället.

Kapitel fem till sju utgör avhandlingens huvuddel och innehåller de analyser som ligger till grund för slutsatserna i kapitel åtta. I kapitel fem, *Främlingsrädsla, Rasister och chockerande händelser*, tittar jag närmare på hur personerna i mitt material på olika sätt förhåller sig till de erfarenheter av kränkningar och vardagsrasism de gör. Jag visar att avsaknaden av en tydlig diskurs om strukturell rasism i Sverige gör det svårt för människor att sätta ord på sina upplevelser och att förstå dem som en del av den position man blir satt i av samhällets diskurser. Ett grundläggande antagande är att samhällets diskurser skapar gränser för hur man kan hantera den rasism man möter. I kapitel 6, *Den rasistiska svenska vardagen*, tittar jag närmare på just den problematiska positionen som den Andra/e som mina informanter befinner sig i. I analysen av hur man förhåller sig till sin position och till andra i en liknande position, blir det tydligt att vissa sätt att hantera sin position är möjliga och andra inte. Fokus för det sista analyskapitlet, *Mellan pragmatism och motstånd*,

handlar om hur mina informanter försöker få vardagen att fungera inom ramen för erfarenheter av vardagsrasism.

I det avslutande kapitel 8 förs en sammanfattande diskussion om studiens främsta resultat samt vad de olika hanteringsstrategierna får för konsekvenser dels för den enskilda/e individen och dels för möjligheterna för en förändring av svensk vardagsrasism. Jag funderar också kring vad min forskning tillför och vilka nya frågeställningar mina resultat leder till samt vilken typ av forskning som skulle kunna besvara dem.

2. Teoretiska perspektiv

I detta kapitel kommer jag att redogöra för de teoretiska perspektiv som har varit ledande i mitt arbete. Efter en kort beskrivning av hur man kan förstå människors vardagsliv på olika sätt följer en redogörelse av postkolonialt teoretiserande kring representationer av Afrika, makt och diaspora. Därefter kommer jag att diskutera olika sätt att tänka kring "rasism" och vardagsrasism. Avslutningsvis tar jag upp den forskning som redan har gjorts på detta område och diskuterar vad jag ser som mitt huvudsakliga bidrag.

Vari består vardagslivet?

Ett vanligt sätt att tänka på vardagslivet är att titta på dess innehåll. En vanlig förståelse av begreppet handlar om sådant som är tråkigt, rutinmässigt, sådant som händer varje dag, så som att gå till jobbet eller skolan, att sova, äta, dricka, sköta hygien med mera. Sådant kan verka trivialt men genom att studera vardagslivet och det för givet tagna kan vi också lära oss något om ett samhälles sociala struktur. Eftersom ett samhälle är mer än summan av dess invånares vardagsliv räcker det inte med att studera vardagslivet för att kunna uttala sig om på vilket sätt dessa strukturer har uppstått. Men, menar Agnes Heller, det säger oss något om de förhållanden människor lever under och som de måste bemästra för att överleva. Eftersom detta innefattar så skilda aspekter som moraliska antaganden, hur produktionen är organiserad, vilken roll vetenskap och konst spelar och mer därtill kan studiet av vardagslivet också ge oss viktig information om hur samhället är uppbyggt och hela tiden återskapas.²¹

Ytterligare ett sätt att se på vardagslivet är att betrakta det som en samhällelig *nivå*. Sociologen Henri Lefebvre skriver att

---

²¹ Agnes Heller *Everyday Life* Routledge och Kegan Paul, London (1984), s 53. På ett liknande sätt argumenterar Durkheim på 1800-talet att ett samhälle är mer än summan av dess individer.

Den mänskliga världen definieras inte bara av det historiska, av kulturen, av totaliteten eller samhället som helhet, eller av ideologiska och politiska överbyggnader. Det definieras av denna mellanliggande *nivå*: vardagslivet (...) Den repeterande delen, i termens mekaniska betydelse och den kreativa delen av vardagslivet blandas samman i en ständigt reaktiverad cirkel på ett sätt som bara dialektisk analys kan förstå..²²

Med detta menas att vi för att förstå den mänskliga tillvaron, den mänskliga världen, måste titta på den nivå som binder olika fält och strukturer samman, nämligen vardagslivet. Detta består dels av en upprepan del, som handlar om hur vi reproducerar oss, exempelvis genom barnafödande, ätande, sovande och så vidare, och dels genom en kreativ del som på olika sätt förändrar vardagslivet. Det akademiska arbetet består, exemplifierar Lefebvre, dels av ögonblick av monotont arbete, dels av korta ögonblick av uppfinningar och nya skapelser, alltså både av reproduktion och av kreativitet, som införlivas i det akademiska vardagslivet. Genom att studera denna nivå kan vi också förstå de mer övergripande strukturerna eftersom det är vardagslivets repetitioner och kreativitet som gör de övergripande strukturerna möjliga överhuvudtaget.

För att någon genomgripande social förändring ska äga rum, måste den äga rum på denna nivå. Förändringar på en övergripande politisk nivå räcker inte.²³ För att få till stånd en förändring av till exempel kvinnors situation på arbetsmarknaden räcker det inte med politiska jämställdhetsmål. En förändring av vardagslivet för kvinnor på arbetsmarknaden måste till om livet ska förändras. På ett liknande sätt räcker det inte att man inom integrationspolitiken förändrar delar av en diskurs, genom att till exempel gå från att prata om ”utlänningar” till ”invandrare” till ”människor med en annan etnisk bakgrund än svensk”, för att förändra människors liv. Eftersom människans liv befinner sig mellan de politiska och ideologiska aspekterna å ena sidan och mer konkreta repeterande

---

²² “The human world is not defined simply by the historical, by culture, by totality or society as a whole, or by ideological and political superstructures. It is defined by this intermediate and mediating *level*: everyday life. (...) The repetitive part, in the mechanical sense of the term, and the creative part of the everyday become embroiled in a permanently reactivated circuit in a way which only dialectical analysis can perceive.” (kursivering i originalet) (min översättning) Henri Lefebvre *Critique of Everyday Life: Foundations for a Sociology of the Everyday* Vol. II Verso, London (1961, 2002), s 45

²³ Henri Lefebvre *Critique of Everyday Life* Vol. 1 Verso, London (1947, 1991), s 137

händelser å den andra, krävs en förändring av vardagslivet för att diskursändringen ska få några effekter.

Till skillnad från enskilda händelser tar vardagen inte slut och den är också omöjlig att lämna (under mer än korta perioder).²⁴ Det är alltså i vardagen som vi upplever de olika strukturerna, som rent teoretiskt kan skiljas från varandra, men som i vardagen korsas på olika sätt. Samhället består av olika strukturer, ex klass-, köns- och ålderstrukturer och etniska strukturer – det är i våra vardagsliv vi förhåller oss till, reproducerar och förändrar dem. De erfarenheter vi gör i livet bygger ständigt vidare på tidigare erfarenheter, som en teaterpjäs som börjar med vår födelse och slutar med vår död.²⁵ Detta innebär att det är omöjligt att helt frigöra sig från tidigare upplevelser och erfarenheter och omöjligt att börja om eftersom, för att fortsätta med teatermetaforen, händelserna bygger vidare på varandra och vad den aktuella scenen handlar om bygger på vad som hänt i de tidigare.

För denna avhandling innebär detta att vardagsrasismen finns på en annan nivå än rasistiska ideologier, än olika former av kulturella uttryck, än övergripande strukturella nivåer eller samhället som helhet. Rasismen befinner sig på en mellannivå. Det innebär att rasism varken kan ses som något som är en gång för alla givet, eller som något som ser helt annorlunda ut idag än igår, utan snarare just som något som både reproduceras och förändras. Det är alltså centralt att förstå hur mening konstrueras i ett samhälle, hur detta hänger samman med de sociala strukturer som finns och hur dessa i sin tur har vuxit fram. Jag kommer därför nu att redogöra för detta inom ramen för den postkoloniala teoribildningen och i teorier om rasism. I slutet av denna redogörelse kommer jag också att ta upp begreppet vardagsrasism närmare.

Postkolonial teori

För många av oss kan det framstå som trivialt att påpeka att de händelser som utspelar sig i vår del av världen får konsekvenser på andra håll. Det kan verka lika självklart att vi påverkas av det vi gått igenom i det förflutna och hur vi har agerat i olika sammanhang. Trots detta är det

---

²⁴ Blir dessa perioder för många och/eller långa blir de istället till en del av vardagen.

²⁵ Lefebvre *Critique of Everyday Life* Vol. 1, s 136

för många inte helt självklart att tala om hur den s.k. underutvecklingen i Afrika har ett samband med utvecklingen och framstegen i Europa. Under en lång tid diskuterades den påstådda bristen på utveckling i Afrika i termer av bland annat primitivitet, impulsivitet, vidskeplighet, traditionalism, medan Europas framsteg har setts som en konsekvens av rationella val, kunskap, civilisation och ett modernt sinnelag.²⁶ Stora delar av denna vokabulär, som var vanlig bland moderniseringsteoretiker under 50-talet har under senare decennier förändrats. Trots detta består mycket av tankemönstret, exempelvis i benämningen u-länder (utvecklingsländer, det vill säga länder som till skillnad från industriländerna, i-länderna, fortfarande utvecklas). Det har alltid förekommit kritik mot detta synsätt och den har blivit allt mer uttalad under senare år. Inom den postkoloniala teoribildningen pekar man på det faktum att den historiska utvecklingen i Afrika och den i Europa är tätt sammanlänkade.

I västvärldens – och i synnerhet Europas – historieböcker och filosofilexikon är upplysningen, moderniteten, industrialismen, individualismen, revolutionen, demokratin och så vidare begrepp som betecknar rent inomeuropeiska skeenden och angelägenheter. Under de senaste decennierna har också begrepp som slaveri, rasism, folkmord, utrotning, kolonialism gjort entré i västvärldens officiella självförståelse. Men de avskiljs då noggrant från de ”positiva” värdena och förläggs till utomeuropeiska platser och sammanhang. Resultatet blir ett slags schizofren diskurs där upplysning och rasism, modernitet och folkmord, individualism och slaveri flyter fram i parallella fåror i beskrivningen av västvärldens bidrag till historien – och aldrig mötas de tu.²⁷

Trots att man alltså ser dessa olika aspekter i västvärldens historia kopplas sällan de positiva aspekterna ihop med de mer negativa och de kopplingar som finns mellan exempelvis individualism och slaveri tas endast upp i undantagsfall i den allmänna debatten. Ofta ses kolonialism som något som framför allt har att göra med de f d kolonierna och deras invånare. *De* blev kolonialiserade, *de* kämpade för självständighet och fick (eller vann) den. Det är i *deras* länder kolonialismen ägde rum. Vad man glömmer i dessa sammanhang är att det också var någon som kolonialiserade, någon som motsatte sig självständigheten, någon som

---

²⁶ Valentin Y. Mudimbe *The Invention of Africa: Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge* Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis (1988)

²⁷ Michael McEachrane och Louis Faye (red.) *Sverige och de Andra: Postkoloniala perspektiv* Natur och Kultur, Stockholm (2001), s 56.

utnyttjade koloniernas naturresurser och befolkning för egen vinning. Av detta följer att kolonialismen inte bara har ägt rum i de forna kolonierna utan också i de länder som kolonialiserade. Även länderna i Europa har en historia som i mångt och mycket präglas av den koloniala erfarenheten och strukturen. Västvärldens auktoritet över ekonomi, politiska beslut med mera å ena sidan och exploateringen och nedvärderandet av fjärran kolonier å den andra är intimt sammanlänkade, menar Edward Said.²⁸ Det som händer och har hänt ”där” hänger ihop med vad som händer och har hänt ”här”. En viktig grund för västvärldens maktställning lades i och med erövringarna av fjärran kolonier.²⁹

Detta innebär att termen postkolonial teori inte är helt oproblematisk. Exempelvis menar Ann McClintock att den lätt ger sken av att kolonialismen är *en* gemensam erfarenhet för hela världen, och att den ser likadan ut över allt. Kolonialismen kan inte isoleras till de forna kolonierna och den ser dessutom olika ut på olika håll i världen. Termen ger dessutom sken av att den koloniala eran är över, att det finns en klar skillnad mellan den koloniala tiden och den postkoloniala tiden, vilket försvårar analysen av de kontinuiteter som finns dem emellan.³⁰ Catharina Eriksson med flera menar istället att huvudidén med postkolonial teori är just att de koloniala förhållandena i världen *inte* är slut. Snarare är det frågan om en kritik mot den teori som studerar kulturella processer som något som kan förstås som isolerat från kolonialismens historia. Prefixet ”post” står snarare för ett ”försök att tänka bortom de gränser och identiteter som instiftats under kolonialismen” och bortom föreställningen att koloniala teorier en gång för alla har övergivits.³¹ Ett tredje sätt att förstå termen kan vi se hos Ankie Hoogvelt som talar om det postkoloniala tillståndet. Detta tillstånd finns hos de sociala formationer som har uppstått som ett resultat av hur det koloniala efterspelet interagerar med den ekonomiska och politiska glo-

---

²⁸ Edward Said ”Secular Interpretation, the Geographical Element, and the Methodology of Imperialism” i red. Gyan Prakash *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* Princeton University Press, New Jersey (1995), s 103 ff.

²⁹ Stefan Jonsson *De Andra: Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism* Norstedts Förlag AB, Stockholm (1995), s 24ff

³⁰ Anne McClintock *Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Contest* Routledge, New York (1995), s 12.

³¹ Catharina Eriksson, Maria Eriksson-Baaz och Håkan Thörn (red.) *Globaliseringens kulturer – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället* Nya Doxa, Nora (1999), s 16

baliseringen.³² Det postkoloniala handlar alltså dels om de mer konkreta relationerna mellan olika sociala sammanhang (exempelvis Europa och Afrika), men även hur vi förstår dem och hur framväxten av både de sociala formationerna och vår förståelse av dem hänger samman. Postkolonial teori kan sammanfattningsvis sägas handla både om den diskurs vi har om andra platser och dess befolkning men också om i vilket sammanhang dessa diskurser och föreställningar har vuxit fram.

Att beskriva Afrikas position i den globala ekonomin idag är problematiskt. Dels eftersom sådana beskrivningar tenderar att framställa Afrika som ett enda stort land vars historia och nuvarande situation ser i stort sett likadan ut i Algeriet som i Botswana, likadan i Senegal som i Tanzania. Dels för att man lätt fastnar i beskrivningar som ger sken av att Afrika framför allt kännetecknas av problem, död och kriser. Trots dessa svårigheter beskriver Hoogvelt hur det afrikanska postkoloniala tillståndet ser ut och har vuxit fram.³³ Afrika har, menar hon, blivit ”strukturellt irrelevant i den samtida globala ekonomiska ordningen”³⁴ och detta beror till stor del på hur utländska intressen, institutioner och organisationer, som till exempel Internationella valutafonden (IMF) och Världsbanken, har agerat på kontinenten. Till exempel har IMF:s och Världsbankens strukturanpassningsprogram under 80-talet lett till en ökad politisk instabilitet och ett ökat beroende av utländskt bistånd. Många av krigen i Afrika har startat som en direkt följd av vad Hoogvelt kallar ”direkta imperialistiska förbindelser” som ger tillgång till vapen och som också köper råvaror (olja, diamanter, guld) från krigsdrabbade länder och på så vis upprätthåller konflikter. På senare år har biståndsgendan gentemot Afrika i mindre utsträckning handlat om att integrera Afrika i den globala ekonomin, som var vanligt tidigare, och mer handlat om att styra Afrika och se till att dess kriser inte sprider sig. Denna praxis tenderar att ta hand om symptomen som finns istället för att koncentrera sig på att bota det egentliga problemet – de ojämlika och cyniska villkoren västvärlden och Afrika har i den globala ekonomin, menar Hoogvelt.³⁵

---

³² Ankie Hoogvelt *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*. 2nd Edition. Palgrave, Houndmills (2001), s 259

³³ även om hon koncentrerar sig på den del av kontinenten som ligger söder om Sahara.

³⁴ Hoogvelt *Globalization and the Postcolonial World...*, s 175

³⁵ Hoogvelt *Globalization and the Postcolonial World...*

Många menar att denna ojämlikhet är en starkt bidragande orsak till varför människor väljer att migrera från Afrika till Europa. Människor migrerar till länder där de har större möjligheter att försörja sig och sina anhöriga och där det politiska läget är säkrare.³⁶ Man bör dock komma ihåg att migrationen är långt mindre än vad som vore rimligt att anta utifrån gängse teorier kring migration. Den stora majoriteten av all migration i Afrika går från landsbygd in till städer och den internationella migrationen, liksom på andra håll i världen, går till andra länder i regionen. En anledning till detta är den restriktiva invandringspolitik som förs av många västländer, inklusive Sverige, även i relation till dem som flyr från olika typer av förföljelser och väpnade konflikter, trots att det är en mänsklig rättighet att söka skydd i dessa situationer.³⁷ I diskussioner om ett ökat invandringshot framkommer sällan, menar Mekonnen Tesfahuney, att västvärldens ekonomiska politik på olika sätt är en del av de globala orättvisor som migrationsproblematiken bygger på och som försvårar för många människor världen över att tillgodose sina basbehov.³⁸

Representationer och makt: konstruktioner av Vi och De

Kolonialismen innebar inte bara en prägling av ekonomiska och politiska maktrelationer utan har även i hög utsträckning påverkat de föreställningar om Afrika och dess befolkning som finns i Sverige. Många forskare har på senare år visat hur konstruktioner av "Vi" och "de Andra" upprätthåller de maktstrukturer som växte sig starka under kolonialtiden.³⁹ I Sverige har detta främst diskuterats i relation till uppdelningen "svenskar" och "invandrare", men kan även diskuteras i

---

³⁶ Peter A. Fischer, Reiner Martin och Thomas Straubhaar "Should I Stay or Should I go?" i red. Tomas Hammar, Grete Brochmann, Kristof Tamas och Thomas Faist *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives* Berg, Oxford (1997), s 49

³⁷ Tomas Hammar och Kristof Tamas "Why Do People Go or Stay?" i red. Tomas Hammar, Grete Brochmann, Kristof Tamas och Thomas Faist *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives* Berg, Oxford (1997), s 1

³⁸ Mekonnen Tesfahuney "Globaliserad apartheid: Fästning Europa, migrationen och synen på de Andra" i red. Michael McEachrane och Louis Faye *Sverige och de Andra: Postkoloniala perspektiv* Natur och Kultur, Stockholm (2001), s 193

³⁹ Se förutom ovannämnda källor till exempel även Miles, *Racism*, Edward W. Said *Orientalism* Mån-pocket, Stockholm (1978), Susanne Schech och Jane Haggis *Culture and Development: A Critical Introduction* Blackwell Publishers, Oxford (2000)

relation till exempelvis afrikaner – européer,⁴⁰ kvinnor – män⁴¹ och så vidare. Att konstruera skillnader är en del av skapandet av mening, det vill säga vad saker och ting betyder och föreställer, i sociala sammanhang. Ett ords, en bilds eller uttrycks mening är beroende av i vilket sammanhang de uttalas och av vem. Exempelvis betyder ordet ”grym” helt olika saker när en TV-reporter beskriver en diktator eller när två ungdomar beskriver sin stora idol. Saker och tings betydelse, vad som menas med dem, skapas i en social, språklig och inte minst historisk kontext genom olika typer av representationer.

Och eftersom vi, för att säga något meningsfullt, måste ”gå in i språket”, där alla möjliga gamla betydelser som är äldre än oss redan finns lagrade sedan tidigare tidsepoker, kan vi aldrig rensa språket helt, helt ta bort alla de andra, dolda betydelserna som kanske förändrar eller förvanskar det vi vill säga⁴²

Men det är inte bara intressant att studera hur ord, symboler med mera har fått sin betydelse och vilken mening de konstruerar, utan också att se

---

⁴⁰ Se till exempel red. Paulina de los Reyes och Masoud Kamali *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering* Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2005:41, Jonsson *De andra....*. Mekonnen Tesfahuney *Imag(in)ing the Other(s): Migration, Racism and the Discursive Constructions of Migrants* Uppsala Universitet, Geografiska Regionstudier, nr 34, 1998, och Mudimbe *The Invention of Africa* med flera. Eftersom ”invandrare” har kommit att bli ett starkt rasifierat begrepp som snarare betecknar människor vars utseende och kultur uppfattas som ”icke-svenskt” och inte kan likställas med en neutral benämning av personer som har invandrat till Sverige kommer jag här att använda mig av beteckningen ”invandrare” (med citattecken) för att tydliggöra att dessa personer kategoriseras som invandrare, inte för att man vet att de har invandrat, utan för att depå grund avsitt utseende och/eller kulturella och/eller etniska bakgrund tillskrivs en sådan identitet till skillnad från beteckningen invandrare (utan citattecken) för att tydliggöra att det rör sig om just erfarenheten av att ha invandrat oavsett om man uppfattas som invandrare av omgivningen eller ej. Exempelvis betecknar jag mig själv som invandrare, eftersom jag har invandrat till Sverige från Tyskland, men inte som ”invandrare” eftersom jag inte kategoriseras som det, inte främst på grund av min svenska mamma, utan för att jag invandrat från ett europeiskt land och har ett utseende som kategoriseras som svenskt.

⁴¹ Nina Björk *Under det rosa täcket: Om kvinnlighetens vara och feministiska strategier* Wahlström och Widstrand, u.o. (1996)

⁴² “And since, in order to say something meaningful, we have to ‘enter language’, where all sorts of older meanings which pre-date us, are already stored from previous eras, we can never cleanse language completely, screening out all the other, hidden meanings which might modify or distort what we want to say.” (min översättning) Stuart Hall *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* Culture, Media and Identities Series, Sage Publications, London (1997), s 33.

närmare på de effekter och konsekvenser dessa konstruktioner får. Det blir därför också viktigt att studera olika diskurser som avgör

vad som är och inte är passande i vår formulering av, och våra praktiker i relation till, ett visst ämne eller rum för social aktivitet; vilken kunskap som anses vara användbar, relevant och "sann" i det sammanhanget; och vilken typ av personer eller "subjekt" som förkroppsligar dessa karaktärsdrag.⁴³

Diskursen sätter alltså de symboliska gränserna för *hur* samtal kan föras, om *vad* de kan föras och inte minst av *vem*. Den sätter också gränser för hur vi handlar och varför vi handlar på ett visst sätt och inte ett annat. Diskurserna i samhället är aldrig en gång för alla givna utan är under ständig omförhandling och i dessa förhandlingar är frågor om makt av central betydelse: vem eller vilka grupper har möjlighet att avgöra vilka perspektiv på samhället som är vettigast? Vem lyssnar man på? Vem avgör vad som faktiskt händer i olika situationer? Vems "sanning" är mest sann? Makt handlar alltså inte i detta sammanhang inte främst om att få andra att göra som man vill, utan framför allt om frågor kring vad som räknas som Sanning, Kunskap, vem som fattar viktiga beslut, vem som har ekonomiska tillgångar och så vidare. Kort sagt: hur får man folk att förstå något på ett visst sätt? Och vem har tolkningsföreträdet?

Representationer

Begreppet representationer har två betydelser, dels betyder det att vara en symbol för eller en framställning av något, att föreställa något och dels att vara något/ns representant i olika sammanhang. Implicit i dessa båda betydelser är att representationer aldrig skildrar *hela* sanningen, och att de aldrig är, eller kan vara, helt realistiska. Det finns ett tydligt samband mellan att å ena sidan företräda, tala för en grupp och att vara en symbol för och att få tjäna som beskrivning av en grupp. Ella Shohat menar att representationer av underordnade grupper inte bara är få till antalet utan dessutom oftast felaktiga. De personer som representeras får dels symbolisera andra företeelser och ses också som representanter för hela

---

⁴³ "what is and is not appropriate in our formulations of, and our practices in relation to, a particular subject or site of social activity; what knowledge is considered useful, relevant and 'true' in that context; and what sorts of persons or 'subjects' embody its characteristics." (min översättning) Notera att subjekt bär två betydelser i engelskan; dels den svenska betydelsen av subjekt som tänkande och kännande människor, men även av subjekt som underordnad (subjected to) något. Hall *Representation...*, s 6.

den grupp de anses tillhöra. Som exempel kan nämnas hur ”invandrare” i svenska medier dels får representera företeelser som kvinnoförtryck och bidragsberoende och att de enskilda personerna som skildras får representera hela invandrarkollektivet. Eftersom det finns så få representationer får negativa representationer förödande konsekvenser för underordnade gruppers verklighet eftersom de påverkar överordnade gruppers beteende gentemot dem. För de överordnade grupperna är detta problem inte lika stort eftersom det finns många representationer som på ett bättre sätt fångar den mångfacetterade verkligheten och de olikheter som finns. De olika representationerna av de överordnade uppfattas också i högre utsträckning som de olikheter som finns mellan olika individer. Shohat pekar på den koppling som finns mellan representationer och politisk och ekonomisk makt:

Förnekandet av estetisk representation för de subalternerna har historiskt sett varit ett resultat av det faktiska förnekandet av ekonomisk, juridisk och politisk representation. Kampen att ”föra sin egen talan” kan inte skiljas från en historia av att ha blivit talad för, från kampen att få tala och att bli hörd.⁴⁴

Underordnade grupper har ofta svårt att få komma till tals, till exempel att uttrycka sig estetiskt på olika sätt. Detta menar Shohat är en följd av att de också ofta förnekas att företräda sig själva i politiska, juridiska och ekonomiska sammanhang. De båda typerna av representationer hänger alltså ihop. Makten över uttrycksmedlen och över vem som får uttrycka sig går hand i hand och saker och tings betydelse är alltså som sagt något socialt skapat. Vi delar in vår omvärld, och människorna i den, i olika kategorier och scheman för att förstå hur saker och ting hänger ihop. Detta kallas typifieringar och en typ kan definieras som ”en enkel, levande, minnesvärd, lättfattlig och vitt erkänd karaktärisering i vilken ett par egenskaper framhålls och förändring eller ”utveckling” hålls nere till ett minimum”.⁴⁵ Typerna behövs med andra ord för att vi ska förstå vår

---

⁴⁴ ” The denial of aesthetic representations to the subaltern has historically formed a corollary to the literal denial of economic, legal and political representation. The struggle to ‘speak for oneself’ cannot be separated from a history of being spoken for, from the struggle to speak and be heard” (min översättning) Ella Shohat "The Struggle Over Representation: Casting, Coalitions, and the Politics of Identification" i red. Roman De La Campa, E. Ann Kaplan, Michael Sprinker *Late imperial Culture* Verso, London (1995), s 173

⁴⁵ ”any simple, vivid, memorable, easily grasped and widely recognized characterization in which a few traits are foregrounded and change or ‘development’ is kept to a

omvärld och vad som händer i den. Men när typerna blir till stereotyper blir representationer betydligt mer problematiska. Stereotyper fungerar på ett liknande sätt som typer men istället för att betona vissa egenskaper framför andra **reducerar** de en person, ett folk, en kultur och så vidare till just dessa egenskaper samt överdriver och förenklar dem. Exempelvis handlar mediereportage om afrikansk kultur sällan om film, TV, videoinstallationer, bild- eller scenkonst utan omtalas nästan uteslutande som dans och musik. Ett annat är kurser i s k afrikansk dans, där vissa danser från en viss del av Afrika får representera afrikansk dans generellt. Stereotyperna **fixerar** dessutom dessa egenskaper och gör dem omöjliga att förändra – de **naturaliseras** och **essentialiseras**.⁴⁶ Egenskaperna blir till ett uttryck för personers innersta väsen och är det enda dessa personer ”är”, till exempel föreställningen att afrikaner, till skillnad från andra, sjunger och dansar så fort de får chansen och dessutom har en medfödd dansbegåvning, att de har rytmen i blodet.⁴⁷ Dessutom naturaliseras de sociala relationerna som vuxit fram som ett resultat av historiska och sociala motsättningar och de förändringar som skett. Istället för något socialt skapat och därför också möjligt att förändra, ses relationerna istället som baserade på individers eller grupperns inneboende egenskaper.⁴⁸

Vi och de Andra

Ytterligare ett problem med stereotypiseringar är att de använder sig av vad Stuart Hall kallar en splittrande strategi. Stereotypiserandet skapar en symbolisk ordning där man konstruerar en gräns mellan de egenskaper som är oacceptabla, icke-önskvärda eller tabu i en kultur och de som är önskvärda, normala och acceptabla och projicerar de oönskade egenskaperna på den grupp som har minst makt över diskursen.⁴⁹ Detta underlättar, enligt honom, skapandet av sociala grupperingar, **Vi och de Andra**, de som tillhör den grupp som betraktas som norm, och de som

---

minimum.” (min översättning) Richard Dyer i Stuart Hall i “The Spectacle of the ‘Other’” i Hall *Representation...*, s 257

⁴⁶ Hall, *Representation...*, s 245

⁴⁷ Lena Sawyer *Black and Swedish: Racialization and the Cultural Politics of Belonging in Stockholm* University of California, Santa Cruz (2002), s 114 ff

⁴⁸ Hall, *Representation...*, s 245

⁴⁹ Jag talar här inte i första hand om etniska kulturer utan snarare det bredare begrepp som används inom kultursociologin. Man talar där om kulturen som ett meningssammanhang som tillhandahåller regler för socialt handlande. Se till exempel Thomas Brante, Heine Andersen och Olav Korsnes *Sociologiskt lexikon* Natur och Kultur, Stockholm (2001)

befinner sig utanför denna norm. Man kan till exempel se att Afrika(ner) ofta får symbolisera ursprunglighet och primitivitet. Även om man kan tycka att bilderna av Afrika som djungel, hyddor och urgamla ritualer är positiva (i jämförelse med bilder av svält, hiv/aids, torka, översvämningar, könsstymning, krig, kaos, korruption, etniska motsättningar, bristande demokrati, fundamentalism, barnsoldater och så vidare och så vidare, som också är vanliga bilder) framställer de Afrika(ner) på ett sätt som i vår kultur värderas lägre än exempelvis förfining och modernitet. Uppdelningen mellan Natur och Kultur, mellan kroppslighet och förnuft, är en klassisk uppdelning i den moderna kulturen.⁵⁰ En liknande uppdelning finns mellan normen och andra underordnade grupper. Till exempel anses kvinnor vara mer känslostyrda medan män ofta representeras som mer styrda av sitt rationella tänkande.⁵¹ De egenskaper som värderas lägre och de personer som anses besitta dessa egenskaper positioneras på ett visst sätt, de som anses besitta andra egenskaper på ett annat, och på så vis upprätthålls den symboliska, och i förlängningen den sociala, ordningen.

Makt

Hur de grupper som kategoriseras som annorlunda representeras och uppfattas hänger alltså samman med bilden av den grupp som kategoriseras som norm och bilderna av vad/vem som kategoriseras som annorlunda säger oss mer om vad som anses vara acceptabelt, normalt och så vidare, än det säger om personer i den underordnade gruppen. För att ändra vår bild av den underordnade gruppen krävs en omförhandling av vilka människorna i den inkluderade gruppen egentligen är. Detta antyder en annan viktig aspekt med stereotypiseringar, nämligen det faktum att stereotypiseringar tenderar att förekomma där det finns stora **maktskillnader** mellan de grupper som blir representerade och de som representerar. Eftersom stereotyper, till skillnad från typer, handlar om att reducera, fixera och naturalisera skillnad är stereotypiseringar en viktig aspekt i utövandet av symboliskt våld.⁵² Med hjälp av representationer upprätthålls en maktordning som förutom ekonomisk och politisk makt också utövar en kulturell och symbolisk sådan, till exempel att vissa

---

⁵⁰ Se till exempel Edward W. Said *Kultur och Imperialism* Ordfronts Förlag, Stockholm (1995).

⁵¹ Se till exempel Björk *Under det rosa täcket*

⁵² med symboliskt våld menas den maktutövning som sker med symboliska medel, till exempel genom representationer.

grupper uppfattas som mer lämpade för att syssla med vetenskap än andra, att vissa gruppers högre arbetslöshet anses bero på dess egen ovilja att skaffa arbete. Dessa uppfattningar beror på, och förstärker samtidigt, de praktiker som upprätthåller samhällens maktstrukturer.

Detta betyder med andra ord att makt inte är det samma som elitens kontroll av underordnade grupper. Istället, menar Hall, med hänvisning till Michel Foucault, måste makt ses som något som inkluderar både de överordnade och de underordnade. **Makten är cirkulerande** och alla, oavsett position i den samhälleliga hierarkin, är involverade i maktens cirkulerande, om än på olika villkor. Ingen kan ställa sig utanför de maktstrukturer som samhället består av. Vare sig vi vill eller inte, är vi en del av det samhälle vi lever i, inklusive dess materiella, diskursiva (med flera) strukturer och dess symboliska och konkreta ordning.⁵³ Detta innebär naturligtvis inte att människor bör ses som passiva objekt som fullständigt kontrolleras av yttre omständigheter. Snarare bör detta förstås som att de relationer vi ingår i och som vi genom livet har lärt oss att relatera till och förstå på ett visst sätt, i vissa avseenden låter oss åtnjuta vissa privilegier och begränsar oss i andra. Svårigheten blir att "avlära" oss den kunskap vi har om världen och att hitta alternativa sätt att relatera till varandra. Oavsett hur vi positioneras tvingas vi använda de representationer och diskursiva element som finns i den kontext vi befinner oss i. Eftersom representationernas mening är relativt stabil är det svårt att förändra innebörden av dem och i förlängningen samhällets diskurser.

Begreppet makt bör, menar Foucault, skiljas från begreppet dominans. Maktrelationer betecknar de strategiska relationer människor emellan där den ena/e på olika sätt försöker uppnå kontroll av den andra/es beteende inom och med hjälp av olika diskurser även om han/hon ofta inte lyckas. Dessa relationer är föränderliga och kan växla flera gånger när människor interagerar, till exempel inom ramen för samma samtal. Enligt Foucault förutsätter detta att båda parter (individer eller grupper) har någon form av frihet. Utan frihet är det istället fråga om ett dominansförhållande det vill säga en maktrelation som:

---

⁵³ Hall *Representation...*, s 261

... istället för att vara rörlig, och tillåta olika deltagare att använda strategier som förändrar den, fortsätter vara sluten, fastlåst. När en individ eller social grupp lyckas låsa fast ett fält av maktstrukturer, göra dem orörliga och förhindra all omkastning av ekonomiska, politiska, eller militära medel, befinner man sig i vad som kan kallas ett tillstånd av dominans. I ett sådant tillstånd är det säkert att frihetspraktiker inte existerar eller bara existerar unilateralt eller är extremt tvingande och begränsade.⁵⁴

Makt är inte heller bara något som begränsar vårt rörelseutrymme och våra valmöjligheter. Den är även produktiv, inte nödvändigtvis i bemärkelsen att den är ”bra” utan snarare att den skapar nya diskurser, när de gamla inte längre fungerar, nya kunskaper, nya kunskapsobjekt, den skapar nya praktiker och nya institutioner. Detta kommer sig av att det i maktrelationer alltid finns möjligheter till motstånd. Foucault går så långt till att hävda att det är just motståndet som avgör om det i enskilda fall rör sig om maktrelationer eller om dominansförhållanden. I dominansförhållanden finns inget utrymme för motstånd eftersom frihet att agera saknas.

Centralt i Foucaults förståelse av makt är att makt också är intimt förknippat med hur kunskap formuleras. Vilket kunnande och vetande som betraktas som kunskap avgörs av de individer och grupper som har makten över definitionen av vad Kunskap är, vem som ses som förmögen till kunskap överhuvudtaget, vem som har möjlighet att formulera ny kunskap och så vidare. För att uppnå makt, eller för att göra motstånd mot makt, måste människan förhålla sig till sociala regler, normer och strukturer. Kunskapen används i sin tur för att legitimera och reproducera de maktförhållanden som redan finns. För att en människa till exempel ska anses vara kapabel att skapa kunskap måste vissa kriterier uppfyllas. Personen ska vara vid sina sinnens fulla bruk och vara kapabel till logiskt och förnuftigt tänkande. Han/hon ska ha en utbildning inom sitt ämne där han/hon har lärt sig vad vetenskap är, hur den görs, och så vidare. Detta

---

⁵⁴ “...instead of being mobile, allowing various participants to adopt strategies modifying them, remain blocked, frozen. When an individual or social group succeeds in blocking a field of power relations, immobilizing them and preventing any reversibility of movement by economic, political, or military means, one is faced with what may be called a state of domination. In such a state, it is certain that practices of freedom do not exist or exist only unilaterally or are extremely constrained and limited.” (min översättning) Michel Foucault *Ethics: Subjectivity and Truth* red. Paul Rabinow Penguin Books, London (2005), s 283

innebär att de personer som inte anses uppfylla dessa kriterier, och det kunnande som de representerar, har litet utrymme i vetenskapssammanhang.

Uppfinningen av Afrika

En person som studerat hur kunskapen om ”afrikaner” också har varit en del i kontrollen av dem är Valentin Y. Mudimbe. Genom imperialismens och antropologins framväxt uppstod vad han kallar ett ”förtingligande av den ’primitiva människan’”. Afrikaner blev inte bara ett kunskapsobjekt som det var möjligt att studera genom europeiska glasögon, utan också ett objekt att styra och kontrollera för att på så vis kunna utvidga de europeiska ekonomierna.⁵⁵ Mudimbe talar om *uppfinnningen* av Afrika som innebar att man klumpade ihop en rad samhällen till ett – till ”Afrika” och förutsatte att alla dessa samhällen hade något gemensamt. Denna uppfinning har fått en så stor spridning att den numera också tagits i bruk av många afrikaner, menar han.⁵⁶ Kolonialismen var, enligt Mudimbe, den första gången då en vetenskaplig kunskap användes av en politisk makt och då en politisk makt användes för att legitimera och implementera vetenskap. På grund av detta, menar han, säger kunskapen om Afrika som något primitivt och oordnat inte så mycket om hur det verkligen såg ut i Afrika.⁵⁷ Snarare talar den om vad kolonialstaterna önskade att Afrika var, vad de behövde för att kunna exploatera och marginalisera en kontinent.⁵⁸ Sanningen om ”Afrika” blev därför att det var ett enda stort land, befolkat av ett och samma folk som alla var primitiva och behövde kolonialiseras. På ett liknande sätt kan vi förstå dagens västerländska diskurser om Afrika som en kontinent av misär, våld och fattigdom som något som säger oss något om vilken Sanning om Afrika den rådande maktordningen behöver.

Mudimbe menar att kolonialismen och koloniseringen båda har tenderat till att organisera och förvandla icke-europeiska områden till i

---

⁵⁵ V. Y. Mudimbe “Diskurs om makt och kunskap om de andra: marginalitet och koloniseringens struktur” i red. Catharina Eriksson, Maria Eriksson-Baaz och Håkan Thörn *Globaliseringens kulturer – Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället* Nya Doxa, Nora (1999), s 143 ff

⁵⁶ V Y, Mudimbe ”Africa remains the absolute difference: an Interview” i red. Mai Palmberg *Encounter Images: in the Meetings between Africa and Europe* Nordiska Afrika Institutet, Uppsala (2001), s 251.

⁵⁷ Mudimbe “Diskurs om makt och kunskap om de andra...”, s 146

⁵⁸ Mudimbe ”Diskurs om makt och kunskap om de andra ...”, s 131

grunden europeiska konstruktioner. Vad Afrika kunde tänkas vara i sig självt, eller hur människorna i Afrika definierade sin kontinent sågs som ointressant – det var den koloniala definitionen av Afrika som betraktades som Sann. Kolonialismen innebar en kulturell ofrihet som var mer genomgripande ju mer fördold den var, menar han, eftersom den innebar att människor inte längre hade möjlighet att definiera sig själva på sina egna villkor. Ett liknande sätt att argumentera antyds av Katarina Mattsson i hennes diskussion av rasism som ett privilegieskyddande system. Hon menar att forskningen om de grupper som konstrueras som avvikande tenderar att fastlåsa dem i positioner som forskningsobjekt.⁵⁹

Synen på underordnade grupper handlar inte bara om att se ner på dem utan kan också handla om att fantisera och begära dem, att ge dem de egenskaper man själv gärna skulle vilja ha. En orsak till detta kan vara att det vore för tabu att eftersträva dem för egen del. Till exempel kommer jag i nästa kapitel ta upp hur afrikaner ofta har sexualiserats i det västerländska samhället och gör så än idag, samtidigt som sexualitet här har varit något tabubelagt. Genom att de egenskaper dessa människor anses ha exotifieras, kan de delar som i sitt ursprungliga sammanhang uppfattas som skrämmande och negativa förflyttas till ett västerländskt sammanhang och här representera något gott. De afrikanska masker som många turister köper ses som symboler för primitiva, ursprungliga traditioner och ockultism, men får kanske i det svenska vardagsrummet fungera främst som en statussymbol och ett tecken på intresse för andra kulturella uttryck än det västerländska. Pieterse menar att representationerna av afrikaner som farliga och vilda som var vanliga på 1800-talet senare ersattes av representationer där afrikaner i större utsträckning fungerade som exotiska prydnader.

Bilder av fruktansvärda afrikanska krigare, med svärd och assegai, blev till prydnader när maskingevär väl hade avskaffat det afrikanska motståndet. Exotism är segrarnas lyx och en av segrerns psykologiska bekvämligheter. Den Andre ska inte bara utnyttjas

---

⁵⁹ Katarina Mattsson "Vit rasism" i red. Katarina Mattsson och Ingemar Lindberg *Rasism i Europa: Kontinuitet och förändring* Agora, Stockholm (2004), s 129. Jag kommer att föra en utförligare diskussion om detta i metodkapitlet under rubriken "forskningens objektifiering".

